

Статті

Роман КИРЧІВ

УКРАЇНЬСЬКА ТЕМА В НАРОДОЗНАВЧІЙ ПАРАДИГМІ АДАМА ФІШЕРА

*Світлій пам'яті Катерини Матейко,
яка не раз добрим словом споминала
свого університетського учителя
Адама Фішера, — присвячую.*

Автор

На основі архівних та інших матеріалів досліджуються зв'язки відомого польського народознавця, професора Адама Фішера з українськими вченими. Простежуються його дослідницька рецензія питань з української фольклористики й етнографії та складні перипетії його наукової діяльності і життя у Львові в період міжвоєнного двадцятиріччя й початку 40-х рр. XX ст.

Ключові слова: народознавство, традиційна культура, етнологія, фольклор, етнокультурне пограниччя.

© Р. КИРЧІВ, 2011

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 4 (100), 2011

Професор Адам Фішер — один з найвизначніших представників польської етнології першої пол. XX ст. і особливо помітна постать на загальному фоні львівського народознавства того часу. Живучи і працюючи на українській землі, не залишився байдужим до її народу, історії, культури, проявив діяльне зацікавлення до надбань української народознавчої науки, використовував їх у своїх дослідженнях і дбав про налагодження польсько-українського наукового діалогу. Як професор і керівник Етнологічного закладу Львівського університету 1920—1930-х рр. значною мірою прислужився в народознавчих студіях і фаховій підготовці молодих українських науковців.

Словом, А. Фішер був однією із знакових фігур польсько-українського етнокультурного пограниччя свого часу. Однак у тих небагатьох польських дослідженнях, які йому присвячені, про цей аспект його особистості, його українознавчі зацікавлення згадується лише епізодично. Маючи намір якоюсь мірою заповнити цю прогалину, хочу наголосити, що до цього українську науку зобов'язує вже хоча б таке неординарне явище, як написаний А. Фішером і виданий окремою книжкою польськомовний змістовний нарис етнографії українців [16].

* * *

Як першорядне джерело біографічної інформації про А. Фішера наведемо його автобіографію українською мовою, написану для особової справи при вступі на роботу до Львівського радянського університету на початку 1940 р.

Життєпис

Адам Фішер уроджений 7.VI.1889 р. в Перемишлі як син нижчого урядника. Школу середню закінчив у Львові 1907 р. Університет у Львові — в 1912 р. Промувався на доктора філософії в 1912 р. Відтак студював за кордоном на університеті в Берліні в 1913 р. та відбув численні наукові поїздки по західній, полудневій та середній Європі в різних роках. Від 1908 до 1924 рр. працював як бібліотекар у Науковому закладі Оссолінських, в 1924 р. був іменованим професором надзвичайним, а в 1930 р. — професором звичайним етнології на Львівському університеті.

В часі своєї наукової діяльності написав понад 150 праць, що дає в сумі понад 300 аркушів друку. У вислід цієї наукової праці був іменованим дійсним членом многих Товариств наукових. Надто брав чин-

ну участь у міжнародних конгресах етнографічних та дослідників народного мистецтва.

10 лютого 1940 р. Адам Фішер (підпис. — *Прим. ред.*) [1, арк. 3].

З додаткових відомостей, почерпнутих з інших джерел, зазначимо, що батько А. Фішера був за походженням швейцарцем, мати Анна Журковська — полька, що в їхнього сина Адама було друге хресне ім'я Роберт, яке в парі «Адам Роберт» фігурує в офіційних документах.

У Львівському університеті А. Фішер вивчав романську філологію і в руслі цієї спеціалізації ще в студентські роки, а особливо після закінчення університетських студій з докторською номінацією в 1912 р., розпочав наукову роботу. Спочатку його зацікавлення зосереджувалися на дослідах творів фольклору з романськими елементами. Засвідчують це його ранні публікації: «Мотив відквітаючої гілки» [17], «Переміни переказу про Дон Жуана у загальній літературі» [18], «Казка про Кракуса» [19] та ін. Варто зауважити, що в першій названій студійці молодий науковець звернувся до теми, яку розгорнув відомий британський учений Джеймс Фрезер у своїй монументальній праці «Золота гілка».

Від 1908 до 1924 р. А. Фішер працював у бібліотеці Національного закладу ім. Оссолінських у Львові, де в пов'язаності з посадовими обов'язками займався значною мірою бібліографічними студіями. У той час він приєднався до діяльності заснованого у Львові в 1895 р. польського Народознавчого товариства. Вже у 1910 р. був обраний його секретарем, в обов'язки якого входило практичне ведення справ Товариства, редагування його видань, зокрема наукового органу — спочатку кварталника, а відтак щорічника — «Lud». Під керівництвом А. Фішера впродовж майже 30 років до Другої світової війни вийшло 20 томів цього видання і п'ять томів наукової серії «Prace etnograficzne» (Lwów, 1934—1939).

Після поглибленого вивчення філософії й етнології у Берлінському університеті в 1913 р. А. Фішер зосередився на дослідженнях з етнографії. Крім низки статей і розвідок з історії польського народознавства, портретів його діячів та про різні реалії традиційно-побутової культури, рецензій і оглядів новинок світової наукової літератури з етнології, вчений опрацьовує фундаментальне етнографічне дослідження про польські народні похоронні звичаї та обряди,

яке вийшло об'ємною книгою [20] і було захищене як габілітаційна праця. У 1924 р. він іменований надзвичайним (екстраординарним) професором Львівського університету і призначений керівником створеного у ньому Етнологічного закладу. За півтора десятиліття в останньому пройшло спеціалізацію з етнології кілька сотень студентів, в тому числі й українців, сформувалася ціла школа вчених дослідників-народознавців, увага яких значною мірою була спрямована на українські терени, на вивчення української традиційно-побутової культури.

* * *

Стосовно української теми, українського компонента в науковій діяльності А. Фішера, то це в загальному такі основні предметні аспекти: звертання в дослідницькій практиці до досвіду української етнографії, українського народознавчого матеріалу; діяльна участь у розпрацюванні окремих питань української етнографічної науки; організаційні заходи щодо налагодження польсько-українських наукових зв'язків у сфері народознавства; особистісні контакти з українськими вченими і внесок у підготовку молодих українських науковців-народознавців. Отже, у подальшому викладі намагаюся бодай в оглядовому плані простежити фактологічний вираз цих аспектів, хоч і не завжди в зазначеній послідовності.

В особистому листку з обліку кадрів, заповненому А. Фішером 23 грудня 1939 р., у графі про знання іноземних мов він зазначив: англійську, італійську, іспанську, чеську, російську, сербохорватську і добре володіння німецькою, французькою, польською та українською мовами¹ [1, арк. 2].

Опанування української мови розпочалося у Фішера, мабуть, з перемишльського дитинства, коли мав нагоду стикатися з українським довкіллям. Далі цей процес продовжився у Львівській гімназії й університеті, де також не бракувало українського елемента, та в процесі науково-дослідницької праці,

¹ До речі, у збережених у цій справі документах праці у Львівському університеті міжвоєнної Польщі знання української мови професор не декларував — (див: Архів Львівського національного університету ім. Франка. — Ф. № Р. 119. — Оп. 1. — Спр. 194 (Личное дело профессора Фишера Адама Альфредовича. Начатое 23 декабря 1939 г., окончено 10 февраля 1940 г.). — Арк. 42. — Декларация від 10.X.1932 р.).

коли вчений звертався до відповідних українських публікацій, провів польові роботи й екскурсії в українському терені.

У всякому разі з цього видно, що українська мова не утруднювала знайомства А. Фішера з українськими матеріалами і науково-дослідної роботи з українськими джерелами. У цьому переконують передусім його наукові праці, в яких зустрічаємо численні спілкування з українськими етнографічними й фольклористичними джерелами. До них звертався вчений здебільшого в контексті притаманної його дослідженням порівняльно-типологічної методики. Навіть у найменших за обсягом студійках про той чи інший компонент народної польської традиційної матеріальної, суспільної, духовної культури він не обходиться без зіставлень з відповідними аналогами в інших народів.

Знання мов, обізнаність із широкою фаховою літературою, перебування в різних країнах Європи, участь у міжнародних конгресах, знайомство з народознавчими колекціями багатьох музеїв дали А. Фішеру пребагату базу для таких зіставлень. Нерідко їх діапазон виходить на культурні явища різних народів і континентів.

Скажімо, у статті про польські черпаки² — дерев'яний посуд для черпання води, молока та інших рідин — вчений розглядає не тільки його польські локальні різновиди, але й аналоги в інших народів: балканських, угорців, чехів, білорусів, росіян. Про українські черпаки тут мовиться на основі даних

² Fischer A. Czerpaki. — Kraków, 1928. Користуюся відбитком цієї праці у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаніка НАН України, в якому не зазначене місце публікації та інші вихідні дані. Така сама ситуація і стосовно відбитків інших публікацій А. Фішера, які містяться у цій бібліотеці. Дещо доповнюють бібліографічну інформацію про опубліковані праці вченого їх список у згаданій його особовій справі університетського архіву (Арк. 9—12), який містить 149 позицій. Але й тут непоодинокі публікації не мають потрібних елементів бібліографічного опису (місце, назву видання, рік, сторінки). Мало чим кращий з цього погляду «Wykaz ważniejszych prac etnograficznych A. Fischera», доданий до статті Юзефа Гаєка: *Gajek J. S. p. Profesor Dr. Adam Fischer // Lud. — 1946. — Т. 36. — S. 6—18 (Bibl. S. 13—18)*. Отож, докладної бібліографії праць А. Фішера досі немає, вона потребує спеціального дослідження з пошуком у різних польських та іншомовних виданнях. Тому, звертаючись до наявних публікацій ученого, я змушений подавати їх іноді без належних бібліографічних даних — такими, які вони є в доступних бібліографічних джерелах і бібліотечних фондах.

(мабуть, з польових спостережень самого автора) села Острова (тепер входить до складу селища міського типу Цирця Пустомитівського р-ну Львівської обл.) і з Гуцульщини. В останньому разі покликається на інформацію з відомої монографії В. Шухевича про гуцулів, хоч там, де характеризує орнаментальне оздоблення гуцульських черпаків, примітне і власне бачення цього предмета.

Досліджуючи культ Велеса у слов'ян, А. Фішер приділяє велику увагу збереженим в українців звичаям почитання зелені — «кличання» і «маєння» нею осель на Зелені свята, розглядає мотиви з відгомонам давніх вірувань, пов'язаних з цим божеством в українських народних обрядах і фольклорних сюжетах [21, с. 46—51].

Дані з української народної традиції і фольклору різних місцевостей використав учений у циклі цікавих студій про присутність рослин і дерев у польських народних звичаях, віруваннях і обрядах [22; 23; 24]. Аналізуючи польські версії і варіанти сюжету про козу з обдертим боком, він не оминув і української народної казки про козу-дерезу [25]. У названій вище розвідці про мотив відквітаючої гілки розглядає в порівняльному плані українські фольклорні сюжети про оживлення увіткнутої в землю сухої палиці сльозами розкаяного грішника-розбійника з «Записок о Южной Руси» П. Куліша й народної легенди про каяття Мадея, яку в свій час творчо трансформував Іван Вагилевич у романтичній поемі «Мадей» (1837).

У пошуках українських аналогів і паралелей А. Фішер користувався українськими і польськими публікаціями етнографічного і фольклорного матеріалу — автентичних текстів і досліджень. Причому, виявляв добру обізнаність з їхньою бібліографією. Використовував у відповідному контексті пісенні зразки української усної народної словесності, зокрема обрядової поезії.

Як секретар польського Народознавчого товариства він уважно слідкував за комплектуванням його (Товариства) бібліотеки народознавчою літературою, в тому числі й українською. Зокрема, регулярний взаємообмін виданнями був налагоджений між Народознавчим товариством і Науковим товариством ім. Шевченка. Предметом особливої уваги Фішера були серійні видання НТШ «Етнографічний збірник» і «Матеріали до українсько-руської етнології» (від 1916 р. — «Матеріали до української етнології»), які містили науково

опрацьовані збірки текстів з українського фольклору етнографії та народознавчі дослідження.

А. Фішер заохочував і підтримував традицію систематичного взаємного рецензування у польських і українських виданнях народознавчих праць учених обох сторін. Ця традиція встановилася вже на початках діяльності заснованого в 1895 р. польського Народознавчого товариства, але згодом у періоди загострення польсько-українських протистоянь, на жаль, порушувалася [5, с. 174—176]. Зі збережених в архіві листів А. Фішера до його українського колеги секретаря Наукового Товариства ім. Шевченка Володимира Гнатюка видно, що він намагався в також нелегкі часи Першої світової війни і після неї якось підтримувати польсько-українське наукове співробітництво.

Так, у листівці від 20 квітня 1917 р., дякуючи В. Гнатюкові за надіслані книжки і повідомляючи про посилку зі свого боку польських видань для НТШ, А. Фішер обіцяє, що в наступному зошиті «Ludu» він постарается «докладніше розглянути», тобто прорецензувати, підготовлене українським ученим видання «Українські народні байки (звіриний епос)» (Львів, 1916. — 559 с.) [2, арк. 1]. Обіцяна рецензія чомусь не з'явилася ні в наступному XX томі «Ludu», ні в пізніших випусках цього видання. Можливо, що завадили цьому супротивні до українства тенденції, які діяли в той час і в польському науковому середовищі Львова.

У листі від 8 січня 1923 р. А. Фішер повідомляв В. Гнатюка, що географічна книгарня «Orbis» у Кракові започаткувала серійне видання «Polska, ziemia i człowiek» (Польща, земля і людина), в якому повинні бути опубліковані окремими книжками науково-популярні нариси географічно-етнографічного характеру про народи, які входять до новоствореної після Першої світової війни польської держави. Один з таких томиків, як зазначав А. Фішер, має бути присвячений «русинам у Польщі», себто українцям. Передаючи побажання видавців, автор листа вказував, що «фірмі залежить на тому, щоб цей томик був підготовлений русином, а не поляком, щоб таким способом уникнути всяких можливих тенденційних наświetлень». У цьому зв'язку він продовжував: «На моє переконання, було б найвідповідніше, коли б Пан погодився написати таку книжку, тому й звертаюся до Пана з цією пропозицією. В разі можливої відмови, прошу вказівки, хто з руських учених зміг би виконати це завдання» [2, арк. 2—3].

У цьому ж листі А. Фішер просив від імені Народознавчого товариства у Львові про «налагодження обмінних стосунків з Товариством ім. Шевченка». Вказував, що від 1914 р. польське Товариство не одержує жодних українських видань і наголошував при цьому, що йдеться головню про «Етнографічний збірник» і «Матеріали до української етнології». Інформував, що зі свого боку польське Товариство готове компенсувати всі можливі недостачі його видань у бібліотеці НТШ, зокрема останніх томів «Ludu».

До епізоду стосовно пропозиції українського авторства польськомовної етнографічної праці про українців ще повернемося далі. Тут він згаданий лише як одне із свідчень заходів А. Фішера щодо підтримання, ще раз наголошую, в дуже непростий час польсько-українського наукового діалогу і дієвої присутності української теми в його наукових інтересах.

Докладна обізнаність польського вченого з бібліографією першоджерел і досліджень з української етнографії і фольклористики простежується в багатьох його працях. Особливо вона продемонстрована у названій монографії про польські народні похоронні звичаї. Слід сказати, що за широтою охоплення предметних аспектів і питань цієї теми та характеру їхнього наукового опрацювання і висвітлення ця праця належить до найповажніших досягнень етнологічної науки, зокрема в сфері студій над народними похоронними звичаями, віруваннями і обрядами. Зміст цієї праці великою мірою збагачений порівняльною методикою дослідження і в зв'язку з цим залученням широкого відповідного матеріалу з традиційної культури інших народів.

У процесі системного порівняльного простеження всіх складових похоронного комплексу польської народної традиції різних регіонів і місцевостей, починаючи від віщувань і прикмет смерті до самого похорону і поминок, вчений постійно звертається до даних з українських народних похоронних вірувань, звичаїв, обрядів, вказує на багато спільних і подібних моментів в обох народів. Доказовою базою для нього є праці польських авторів, в яких зафіксовані ті чи інші відомості з похоронної обрядовості українців, зокрема монографія І. Червінського про задністрянську околицю (1811), томи О. Кольберга про Покуття, Холмщину, Перемишльщину, Волинь, описи Старосамбірщини С. Грінберг (1899) і Снятинщини Фр. Мрочка (1897) та ін.

Питома вага належить особливо публікаціям в українських виданнях і працях українських авторів. Вчений не оминув, здається, нічого, що на той час було в українській науковій літературі стосовно теми його дослідження, починаючи від маловіомої розвідки Івана Вагилевича «Pogrzeb u Słowian» (Похорон у слов'ян, 1841). Він посилається на матеріали і дослідження в «Киевской старине», «Етнографічному збірнику», «Матеріалах до української етнології», «Трудах етнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край» П. Чубинського, на праці М. Сумцова, В. Шухевича, І. Свенціцького, М. Грушевського, З. Кузеля, І. Данілова, М. Пачовського та ін.

У порівняльно-аналітичному ракурсі дослідника примітною є його увага до регіональних і локальних відмінностей і варіацій похоронних традицій українців. У цьому контексті у наративі монографії фігурують відповідні відомості з Волині, Полісся, Підляштя, Холмщини, Поділля, Покуття, Подніпров'я, південної України, Угорської Русі (Закарпаття), Буковини, різних місцевостей Галичини, українських Карпат і особливо багато з Гуцульщини, яку А. Фішер трактує як ареал винятково багатой збереженості реліктів похоронної обрядовості у слов'ян.

Досить лише переглянути прикінцевий список використаної у монографії літератури і «Показчик місцевостей, осіб і предметів», згаданих у ній, щоб переконатися, яке неординарне місце зайняли екскурси автора праці до українського першоджерельного матеріалу й українського дослідницького досвіду.

Слід, до речі, згадати, що в передмові серед осіб, яким А. Фішер дякує за допомогу і поради при написанні цієї праці, згадано й ім'я українського вченого д-ра Василя Ціурата [20, s. VII].

Отож, можна констатувати, що до своєї книжки «Rusini» А. Фішер підійшов зі значним багажем знань з предметної сфери цієї теми та духовно-моральною заангажованістю в її проблематику. У всякому разі, ця праця не була випадковою чи винятковою у його доробку.

* * *

Але, як згадувалося, А. Фішер, покликаючись на побажання видавців, запропонував написати цю книжку В. Гнатюкові чи комусь іншому з українських учених. Чому ця пропозиція не була зреалізована українською стороною?

Проливає світло на це питання до певної міри відповідь В. Гнатюка на лист А. Фішера від 8 січня 1923 р., яку вдалося виявити в рукописних фондах теперішнього Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego у Вроцлаві за допомогою польського етнографа (на жаль, уже покійного) Едварда Петрашека (1928—2004).

Лист В. Гнатюка, датований 11 січня 1923 р., написаний польською мовою на бланку Наукового товариства ім. Шевченка. У перших рядках його автор дякує за запрошення до написання праці, але відразу заявляє, що не може його прийняти через поганий стан здоров'я.

Оскільки лист ще не опублікований, тут варто звернути увагу на автобіографічний момент, яким В. Гнатюк мотивував свою відмову: «...Від 1913 р. я є хронічно хворий, так що від вересня до червня кожного року зовсім не виходжу з помешкання, а в літні місяці можу тільки вийти перед дім і годину-дві посидіти на сонці. Через це, час, призначений для праці, в мене дуже обмежений і мушу віддавати його обов'язкам моєї посади»³.

Однак думаю, що головною причиною відмови В. Гнатюка була не так важка недуга, як те друге, що він заторкнув уже в наступному абзаці свого листа: «Прошу при цьому звернути увагу фірми, що повинна вживати у проєктованій книжці термінів «українці», «українські», а не «русини», «руські». Ці терміни загально прийняті не тільки в нас, але і в Росії, — навіть урядовій, хоч до революції, урядова Росія знала тільки «малоросів», — в Німеччині, Італії, Франції, Англії. Думаю, що й польські вчені не повинні в цій справі йти за плебсом, а радше плебс повинен йти за ними»⁴.

Ідеться про те, що в міжвоєнній Польщі в угоду шовіністичним настроям певної частини її громадянства було офіційно прийнято іменувати українців «русинами». І не тільки тих, які після Першої світової війни опинилися в межах Польщі (галичан, волинян, поліщуків, підляшан), а й українців взагалі. Самоідентифікація себе українцями в тогочасній Польщі вважа-

³ Polskie Towarzystwo Ludoznawcze (Вроцлав). У надісланій мені ксерокопії автографа на двох сторінках докладніші архівні реквізити відсутні. — (Переклад з польської мій. — Р. К.)

⁴ Polskie Towarzystwo Ludoznawcze (Вроцлав). У надісланій мені ксерокопії автографа на двох сторінках докладніші архівні реквізити відсутні. — (Переклад з польської мій. — Р. К.)

лася протиправною. Так було в школі, органах влади, державних установах, офіційних друках тощо.

У такий спосіб войовничо ігнорувалася історична реальність, що українці Галичини, наголошуючи на своїй етнічній єдності й «одноцілісності» (І. Франко) з Великою Україною та протидіючи москвофільським спекуляціям на історичному етнонімі «русини», уже з останніх десятиліть XIX ст. рішуче виявили волю називатися спільним з усім українським народом національним йменням «українці». Ніби не були ще зовсім недавні національно-визвольні змагання українців за свою незалежність і державність, існування Західно-Української Народної Республіки і Української Народної Республіки, історичного акту їхньої злуки в січні 1919 р. Зрештою, й існування тут же, за Збручем, Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Такі й інші численні польські офіційні й неофіційні акції, спрямовані на дискримінацію українства, глибоко ображали й обурювали українців, вони протидіяли їм, всіляко протестували включно з неприйняттям польського громадянства, виходом українських студентів із Львівського університету тощо.

Зрозуміла річ, що й В. Гнатюк як свідомий український вчений-патріот не міг прийняти пропозиції, яка вже в своїй назві декларувала неприйнятну для нього офіційну пропольську антиукраїнську позицію. З цієї ж, очевидно, причини не знайшлося автора для книжки і серед інших українських науковців.

Продовження обговорення цієї теми знаходимо в наступному листі А. Фішера до В. Гнатюка від 15 січня 1923 р. На початку автор висловлює жаль, що адресат не зміг взятися до опрацювання запропонованої книжки, і додає: «Як бачу, з конечності буде змушений це зробити хтось з поляків, чого видавництво хотіло уникнути». А далі реагує на термінологічну заувагу В. Гнатюка: «Щодо терміну «русин», то в цьому випадку й сам я є прихильником наразі давнього терміну, а навіть приймаю термін «малорусини» тому, що вживають його визначніші слов'янські знавці — як Л. Нідерле, М. Мурко, К. Нітш й ін. У польській мові назва «русини» має свою традицію багатолітнього вживання. А такі моменти, як відомо, зобов'язують. Маємо приклад цьому в назві Турції. Турки самі вважають цю назву тепер як ущербну для себе, але Європа її прийняла і надалі вживати буде. Щодо питання «руський» чи «український», то я з приємністю послуухав би його наукове опрацювання.

Так, згадував мені свого часу Др. Щурат, що має в рукописі цілий матеріал з цієї проблеми».

Закінчує ці судження дипломатичним висновком з посиланням на існуючу польську традицію: «На разі, не зі злої волі, а через відсутність достатньої аргументації мусимо користуватися старими вживаними поляками термінами» [2, арк. 4—5].

Наступною темою листів В. Гнатюка і А. Фішера є справа взаємного обміну українськими і польськими народознавчими виданнями. В. Гнатюк зазначає, що Наукове товариство готове підтримувати ділові стосунки з польським Народознавчим товариством — якщо тільки зможе продовжити видання «Етнографічного збірника» і «Матеріалів до української етнології», які останнім часом призупинилися через «важкі теперішні обставини», тобто відсутність коштів. Повідомляє, що останні видані томи «Етнографічного збірника» — 37—38 (вийшов у 1916 р.), а Матеріалів до української етнології — 19—20 (вийшов у 1919 р.), і що в разі якихось недочетів цих видань у бібліотеці польського Товариства, — НТШ постарается їх вислати. Щодо польських видань, то цікавиться останніми випусками «Ludu», просить польського вченого посприяти, щоб Науковому товариству ім. Шевченка були вислані новіші видання Оссолінеум (Zakład Narodowy im. Ossolińskich у Львові), зауважує при цьому, що Товариство ім. Шевченка «завжди висилало Оссолінеуму усе, що видавало». Просить також примірник монографії А. Фішера про польські похоронні народні звичаї в обмін на публікації своїх нових праць: «Пісня про покритку, що втопила дитину» і «Пісня про неплідну матір і ненароджені діти»⁵.

А. Фішер зі свого боку інформував українського колегу в листі від 15 січня 1923 р., що вислав для НТШ XIX том (зошит 2) «Ludu» і незабаром пришле томи XX (зошити 3—4) і XXI (зошити 3—4) цього видання та відбиток своєї праці особисто для В. Гнатюка. Обіцяв прислати й інші свої дослідження, що виходять з друку. А стосовно книжки про похоронні звичаї, то оправдувався, що не може її подарувати через відсутність примірника. Тут же вказав і на брак у польському народознавчому товаристві кількох томів «Етнографічного збірника» (33, 35—37) і «Матеріалів до української етнології» (18—20) [2, арк. 4—5].

⁵ Ксерокопія листа В. Гнатюка до А. Фішера від 15 січня 1923 р. // Архів автора цієї статті.

Наведені відомості засвідчують досить добрі (як на той час) ділові зв'язки між українською і польською науковими установами і про конструктивні зусилля польського й українського вчених для їх налагодження і підтримки, а також позитивні інтенції у їхніх особистих наукових стосунках.

Доречно буде тут додати, що глибоку повагу і приязнь до українського вченого висловив А. Фішер у некролозі на смерть В. Гнатюка, надрукованому в «Ludzie» [26, s. 217—219].

Після стислого викладу відомостей про В. Гнатюка автор називає його основні праці, надруковані в «Записках Наукового товариства ім. Шевченка», «Етнографічному збірнику», «Матеріалах до українсько-руської етнології» та інших виданнях. Цей перелік з відповідною бібліографічною інформацією підсумовує такими словами: «Уже на підставі наведених назв можна представити собі безмежність праці світлої пам'яті Гнатюка. Одна людина здійснила діло, яким в інших обставинах пишуться цілі комісії. А годиться при цьому додати, що той невтомний, хоч віддавна хворий етнограф, не обмежувався оголошенням самого сирого матеріалу, але тексти свої забезпечив багатими порівняльними примітками. Тому праці світлої пам'яті Гнатюка мають і зберігають значення не тільки для українського народознавства, але й для всієї слов'янської етнографії. Виразом признання цих загальних заслуг були номінації світлої пам'яті Гнатюка на члена-кореспондента Російської Академії наук у Петербурзі, Української Академії наук у Києві, членом Народознавчого товариства Чехословаччини в Празі, народознавчого товариства у Відні і т. д. Народознавче товариство у Львові втратило у світлої пам'яті померлому одного зі своїх членів і одного з найстаріших співробітників «Ludu». Тому з глибоким жалем віддаю честь пам'яті невтомного і правдиво ідейного діяча на полі слов'янської етнографії» [26, s. 112].

Очевидно, що знання праць В. Гнатюка та інших українських учених з царини народознавства великою мірою заважило на поважному підході А. Фішера до написання нарису про етнографію українців. Але сам процес підготовки цієї праці помітно затягнувся. У цитованому листі до В. Гнатюка з початку січня 1923 р. А. Фішер вказував (мабуть, згідно з вимогою видавництва), що рукопис має бути підготовлений упродовж 1923 р. [2, арк. 2]. А його книжка змогла вийти щойно у 1928 р. Думаю, що найбіль-

шою мірою через відповідальне ставлення автора до опанування матеріалу і його належного викладу.

Аналіз змісту книжки це цілком підтверджує. Хоча її жанр зорієнтований як науково-популярний нарис, розрахований головню на польського читача, автор намагався представити предмет фахово, об'єктивно і дохідливо в структурі і стилістиці його подачі.

Він, щоправда, дотримується, починаючи від назви книжки і далі у її тексті, термінологічного анахронізму, який досить невпевнено намагається пояснити в цитованих судженнях в листі до В. Гнатюка дією історичного і традиційного. Однак з усього видно, що головними є тут не ці чинники, а актуальна польська офіційна політична установка, якої законопослушний професор не сміє оспорювати. Не наважується, хоча цей термінологічний офіціоз чинить в непоодиноких моментах певні, м'яко кажучи, незручності і непослідовності. Особливо, коли мовиться про етнографічні реалії центрально- і східноукраїнських регіонів, статистику українців різних місцевостей, «ludność ruska... na obszarze Ukrainy sowieckiej» [16, s. 2] тощо.

Поза тим і деякими неточностями в тексті, зокрема й туманним окресленням у вступному слові постаті українців (rusinów) в складі тогочасної польської держави (с. V—VI), нарис А. Фішера справляє враження вдумливої і професійно написаної праці, опертої своєю фактологією і положеннями на чималю джерельну базу й інтерпретаційний досвід попередніх дослідників. Посилання на попередні напрацювання у вивченні тих чи інших ділянок традиційної народної культури зазначені в ході викладу і в кінцевій «Бібліографії» (с. 174—177).

Найбільшою ж мірою праця А. Фішера оперта, як це він зазначив у вступі, на «досконалії синтезі» (с. VI) Федора Вовка «Етнографічні особливості українського народу» [3, с. 455—547]. Використав спостереження, структурні й аналітичні напрацювання попередника, але не обмежився ними, а, як зазначив, намагався зробити певний крок вперед стосовно праці Ф. Волкова (с. VI). Передусім розширює погляд на предмет української етнографії докладнішою характеристикою духовної народної культури і спробою представлення географії етнографічних груп українців, а також вводить додаткові й нові фактологічні дані як на основі опублікованих джерел, так і польових матеріалів співробітників Етнологічного закладу Львівського університету і своїх власних дослідницьких спостережень.

Загальна структура нарису змодельована за типовим зразком етнографічної характеристики народу, який А. Фішер застосував уже в своїй попередній книжці, присвяченій етнографії поляків (*Lud polski. Podręcznik etnografii Polski. — Lwów, 1926*).

У першому розділі «Етнографічний простір» з'ясовується низка загальних питань стосовно території України, її населення, історії заселення, кількості українців, їх антропологічних рис, мови, етнографічних груп. Відкривається ця частина стислими заувагами про назву «русини», в яких автор фактично повторює цитовані судження в листі до В. Гнатюка. Додає лише, що назви «Русь», «руси» принесли варяги, що росіяни називають «русинів» «малорусинами», що останні, бажаючи опертися на певні державно-політичні традиції, з кін. ХІХ ст. почали називати себе «українцями», однак ця назва поки що не прийнялася в слов'янознавстві.

Цікавим є запропонований А. Фішером погляд на проблему етнографічного районування України й етнографічних та локальних груп українців, яка й на сьогодні не має належного вирішення. Текст цього параграфа проілюстрований спеціальною картою «*Ruskie grupy etniczne*» (вклейка між ст. 16—17)⁶. Крім апробованих уже в науковій літературі етнографічних груп і підгруп (гуцули, бойки, лемки, підгоряни, покутяни, подоляки, волиняни, поліщуки, підляшани), тут фігурують ополяни, батюки, кияни, чернігівці, полтавчани, слобожанці, запорожці, побережці (південні українці), донці, чорноморці (кубанські українці). Варті уваги і подальшого розпрацювання та уточнення коментарі до цих та багатьох наведених автором локальних назв.

Написане про українські говори, антропологічні прикмети, кількість українців, оперте на даних наукової літератури, в тому числі й статистики перепису населення в Радянському Союзі в грудні 1926 р. У межах етнографічного терену України зазначені і її західні землі, які після Другої світової війни були віддані Польщі і українці були з них депортовані.

Однак, мабуть, не без тенденційного умислу випала потрібна в цьому розділі бодай хоч найстисліша довідка про історичну долю українського народу, його багатовікове чужинське поневолення і бо-

ротьбу за свою волю — реалії, якими великою мірою детермінувалися характер традиційної культури і її значення в етнокультурному бутті.

Викликають застереження перебільшені уявлення автора про роль польської колонізації руських земель після татаро-монгольської навали і впливу польської культури, акцентування теорії т. зв. «волоської колонізації» Карпат, виразна апологетика розвитку новітнього польського осадництва на західних окраїнах української етнічної території і на Волині (с. 12—13).

У другому розділі «Матеріальна культура» автор системно розглядає традиційні складові життєдіяльності і господарства українців, починаючи від найдавніших і найпростіших їхніх форм та видів занять: збирання (збирання диких рослинних плодів), мисливства, рибальства, тваринництва (годовлі і плекання тварин), бджільництва. Вищий ступінь розвитку, традиційної матеріальної культури особливо визначають, за автором, рільництво, види і способи приготування їжі, обробки сировини, одяг, будівництво, форми поселень, знаряддя, транспорт і комунікація.

У загальному стислому вигляді подаються не тільки описи цих компонентів народної культури, але й відомості про їхній генезис, історичний розвиток, розмаїті регіональні етнографічні специфіки і відмінності. У багатьох випадках автор звертається до порівнянь і типологічних зіставлень з аналогами в інших народів. Цікаві зауваги з цього погляду робить, зокрема, щодо спільностей традиційної матеріальної культури гуцулів і народів Балкан.

У параграфі «Обробка сировини» А. Фішер характеризує різні види ремесел українського народу — деревообробництва, ткацтва, бондарства, метальерства (особливо гуцульського), відзначає, зокрема, високий розвиток кераміки, що чітко вирізняє українську народну ужиткову культуру, зокрема в зіставленні з російською (с. 33—34).

Згідно з традицією польської етнографії А. Фішер виділив в окремий розділ народну громадську чи суспільну культуру (*III. Kultura społeczna*), в якому розглядаються народні звичаї і обряди: родинні (пов'язані з народженням дитини, весільні, похоронні), календарні (різдвяні, новорічні, весняні, літні, осінні), оказіональні, що стосуються різних інших традиційних стереотипів побутового життя і поведінки (у Фішера вони названі «*Zwyczaj domowe*» — Домашні звичаї) та звичаєве право (*Prawo ludowe*).

⁶ А. Фішер вживає назву «етнічна група» стосовно категорії, яка в сучасній етнографії іменується «етнографічною групою».

У східнослов'янській етнографічній науці (українській, російській, білоруській) народні звичаї і обряди та звичаєве право не виокремлюються в окремий структурний комплекс, а віднесені до категорії духовної культури. В А. Фішера поняттям «духовна культура» (розділ IV: *Kultura duchowa*) охоплені народна міфологія (демонологія), вірування в злих і добрих духів, чари, традиційні знання, пов'язані з самолікуванням (народна медицина), уявлення про природу і світоустрій (народна космогонія, космологія), рослинний і тваринний світ, народні міри довжини, висоти, площі, лічби, метеорологічні й астрономічні та інші знання, народні оповідання, легенди, перекази, казки, анекдоти, пісні, прислів'я, приказки, загадки (усна народна словесність), народний театр, прикладне і декоративне мистецтво, музика, танці, ігри і забави.

Гранично лаконічний текст насичений багатою інформацією, озвученою професійним баченням і осмисленням етнографічних реалій у широкому контексті традиційно-побутової культури українців та інших слов'янських і неслов'янських народів, спрямуванням уваги на найбільш характерні вияви того чи того компонента народної культури. Відчувається, що автор добре знає предмет і вільно володіє широким обсягом фактологічного матеріалу та переконливо інтерпретує його.

Дохідливий польськомовний виклад включає численні народні назви характеризованих предметів і явищ традиційної культури, які автор подає в оригіналі і зазвичай в різних місцевих варіантах. Так само в діалектному звучанні наводить народні прислів'я, примівки, цитати з пісень, оповідань. Наприклад, новорічне віншування дітей-щедрівників: «Помагай Біг! На щчїсьце, на здоровле, на той Новий рік! Ледви-м ся до вас приволік. Сїйся, родися, жито, пшениця, часник як бик, цебуля як дуля, бураки, як Мацькові ходаки, а овес, як пес» (с. 138).

Характеристика української етнографії підсумовується стислими висновками, в яких автор вказує на поділ української етнічної території за даними традиційної культури на північну і південну частини, яким, у свою чергу, притаманна своя регіоналізація. Відзначає найбільш специфічні особливості цих частин, виражені найбільшою мірою в матеріальній культурі, А. Фішер констатує наявність в українській традиційній культурі різних впливів. Крім загальнослов'янських, також

азійських, іранських, фінських та західноєвропейських, які засвоїлися тут при польському посередництві.

В Короткому огляді історії вивчення української етнографії (власне, й фольклору) від опису українського весілля (1777) Григорія Калиновського до народознавчих дослідів 20-х рр. ХХ ст. А. Фішер називає головні праці і дослідників на цьому полі, в тому числі й польських.

Зміст книжки ілюстрований світлинами і рисунками зразків української народної матеріальної культури і прикладного та декоративного мистецтва. Завершують її бібліографія використаної літератури (с. 174—177) та покажчик названих у тексті місцевостей, осіб і предметів (с. 178—190). Обкладинка оздоблена орнаментом української народної вишивки в кольорі т. зв. «Качури» з села Вікна (с. 192)⁷.

Назагал, попри певну данину офіціозу і деякі тенденційні пропольські рефлексії автора в трактуваннях, книжка А. Фішера справляє позитивне враження. Адресована головно польському читачеві, вона давала поважний обсяг науково-об'єктивних знань про український народ, давнину і багатство його традиційної культури, була пізнавальним і виховним чинником. Тим більше в той час, коли вона вийшла в світ.

Книжка А. Фішера позитивно оцінена в рецензії тодішнього наукового працівника українського Національного музею у Львові, літературознавця і бібліографа, згодом відомого діяча української діаспори Євгена Юлія Пеленського (1908—1956) [7, с. 8]. Вказавши на недоречність вживання «перестарілої» назви українців «русини», неточність статистичних даних про кількість українців у Польщі і голослівність тверджень про вплив польської колонізації на традиційну культуру українців, рецензент відзначив «об'єктивність наукової позиції» автора, «надзвичайну систематичність» у накресленні побуту українців, «вміння схопити синтезу, чого багатьом дослідникам українського народопису бракувало». Є. Пеленський звернув увагу і на те, що А. Фішер констатує суттєві відмінності традиційної культури українців від росіян та вказує на багато її схожостей з культурними реаліями південнослов'янських народів.

В огляді публікацій з етнографії у західноукраїнських виданнях той же автор наголосив, що книжка «*Rusini*» — це гарно опрацьований нарис україн-

⁷ Правдоподібно, села з галицького Поділля — тепер Гусятинського р-ну Тернопільської обл.

ської етнографії, на жаль, не без поважних недоглядів і помилок» [8, с. 164].

Заслуговує на увагу згадка Є. Пеленського, що основою тексту книжки «Rusini» послужили «виклади» (лекції) А. Фішера, «виголошені минулого року у Львові» [6, с. 8]. Тобто в 1927 р., очевидно, у Львівському університеті.

* * *

Створений 1924 р. у Львівському університеті т. зв. Етнологічний заклад мав на меті певною мірою інституціонувати польські етнографічні вивчення і етнологічні студії у Львові, що на громадському рівні були зосереджені навколо Towarzystwa Ludoznawczego. Тепер секретаріат останнього і редакція його друкованого органу — кварталника «Lud» були зосереджені в керованому А. Фішером Етнологічному закладі. Тут розгорнулися систематичні виклади з етнографії для студентів, запрацював науковий семінар, у рамках якого готувалися й апробувалися дослідницькі праці з народознавства.

Слабо фінансований і з невеличкою кількістю співробітників цей науковий осередок зарекомендував себе, однак, значною активністю і продуктивністю. Це показує, зокрема, підсумок праці його першого десятиріччя, зроблений одним із учнів А. Фішера Яном Фальковським (1901 — Друга світова війна) [10]. З наведеного тут списку опублікованих праць керівника і співробітників Етнологічного закладу бачимо чималу увагу до української етнографії, побуту і культури українського народу, особливо західно-українських земель. На них, зокрема на зону Українських Карпат — етнографічні райони Гуцульщини, Бойківщини, Лемківщини, були спрямовані головним чином і теренові (польові) дослідження, які проводилися з ініціативи Етнологічного закладу [10, с. 11].

У рамках цієї статті немає можливості докладніше зупинитися на різних українознавчих аспектах цих праць. Це предмет спеціального дослідження. Тут хочу тільки наголосити, що ці праці значною мірою інспірували пошук народознавчих досліджень в українських Карпатах і Прикарпатті, на Поділлі, Опіллі, Поліссі, що вони порушували важливі питання і до них були залучені також українські науковці.

Так, скажімо, монографія Я. Фальковського у співавторстві з українцем Василем Пашницьким про бойківсько-лемківське етнографічне пограниччя [11],

написана на багатому матеріалі, зібраному здебільшого в процесі спеціальних польових обстежень, принесла багато цінних нових відомостей про духовну і матеріальну традиційну культуру жителів бойківсько-лемківської переходової смуги, збереженість у ній реліктових елементів і змін станом на 30-ті рр. ХХ ст. Праця цікава з погляду методики етнографічних досліджень такого типу, вона привернула увагу польської і української наукової преси, а запропоноване в ній вирішення проблеми бойківсько-лемківського етнографічного пограниччя викликало змістовну наукову дискусію, в якій узяли участь А. Фішер і відомий польський етнограф Роман Райнфус (1910—1998), Я. Фальковський та ін. [27; 31, с. 14—15; 15, с. 10—11; 32, с. 9—10; 33].

Продуктивно займався Я. Фальковський і дослідженням бойківсько-гуцульського етнографічного суміжжя. Присвячені цій темі низка його опублікованих статей і, особливо, монографії [12; 13] стали істотним конструктивним внеском у наукове розпрацювання цієї проблеми, доповнили і уточнили знання про етнокультурну специфіку пограниччя цих двох етнографічних груп українців Карпат і північного Прикарпаття. Своєрідним узагальнюючим підсумком етнографічних досліджень українців Карпат у межах тогочасної польської держави, проведених головню з ініціативи Етнологічного закладу, була брошура Я. Фальковського «Етнографія населення середніх і східних польських Карпат» з доданою до неї картою локалізації етнографічних груп українців Карпат [14].

Праці співробітників Етнологічного закладу з етнографії українців Карпат, Прикарпаття, Поділля, західного Полісся систематично друкувалися в кварталнику «Lud» та інших виданнях.

Наскільки поважне місце займала українська тема в дослідженнях Етнологічного закладу, засвідчує, зокрема, й те, що цій темі присвячені всі видані до початку Другої світової війни п'ять монографій редактованої А. Фішером згадуваної серії «Prace etnograficzne». У першому випуску опублікована праця відомого польського етнографа і директора Краківського етнографічного музею Северина Удзеля (1857—1937) «Ziemia łemkowska przed rólwiczem. Zapiski, wspomnienia z lat 1888 do 1893» (Львів, 1934). Другим, третім і четвертим випусками вийшли названі монографії Я. Фальковського і В. Пашницького про бойківсько-лемківське пограниччя (1935), Я. Фальковського про західне

(1937) і північно-східне пограниччя Гуцульщини (1938). У п'ятому випуску цієї серії видана фундаментальна праця українського вченого Романа Гарасимчука «Гуцульські танці з 26 картами, 64 ілюстраціями, 8 таблицями і 267 танцювальними мелодіями» (Львів, 1939) [30, s. 1—56].

Слід зазначити, що в напружений час все більшого наростання і загострення польсько-українського протистояння, агресивного наступу офіційної польської політики на західноукраїнських землях на українство професор А. Фішер у науковій діяльності і особистісному ставленні до українців намагався зберегти об'єктивність, певну рівновагу і толерантність. Це зазвичай наголошувала, зокрема, у своїй спогадах наш заслужений народознавець Катерина Матейко (1910—1993). Вказувала, що саме в матеріально важкий для неї час професор, будучи деканом гуманітарного факультету Львівського університету (1934—1935), домогся призначення їй стипендії, і що головню завдяки його фаховому вишколу, доброзичливості й допомозі вона ввійшла в сферу науки, яка стала визначальним полем її усього трудового життя.

Прихильно ставився професор А. Фішер і до інших студентів та магістрантів-українців, які виявляли зацікавленість до народознавчих студій. Його увагу особливо привернув згаданий Р. Гарасимчук (1900—1976), який студював в університеті філософію, цікавився етнографією і музеєзнавством та захистив у 1935 р. магістерську працю «Коломийкові танці на Гуцульщині». А. Фішер заохотив його продовжити дослідження цієї теми, залучив до роботи в Етнологічному закладі, вистарав фінансове забезпечення для тривалої польової праці на Гуцульщині з метою збору якомога ширшого автентичного матеріалу про традиційні народні танці гуцулів.

Результатом цієї праці українського науковця була названа монографія, для видання якої у серії «*Prace etnograficzne*» професор добув кошти у Варшавського т. зв. Товариства приятелів Гуцульщини. Не випадково у передмові до цієї книги ім'я А. Фішера названо першим у числі тих, кому дякував автор за практичну допомогу, дружні зауваги і поради в процесі праці над її написанням. А. Фішер підтримав також і захист цього дослідження його автором як докторської дисертації у Львівському університеті літом 1939 р.

До речі, в радянський час Р. Гарасимчук значно доповнив це дослідження і переклав його українською

мовою, кілька раз подавав його до друку. Але за життя автора україномовна версія цієї ґрунтовної, унікальної праці так і не змогла вийти. І тільки вже тепер завдяки старанням Інституту народознавства НАН України і його керівника академіка Степана Павлюка з'явилася як перша книга двотомника Р. Гарасимчука «Народні танці українців Карпат» [4].

Слід зазначити, що цей українознавчий вектор підтримуваних А. Фішером народознавчих студій Етнологічного закладу Львівського університету якоюсь мірою компенсував занепад українських етнографічних і фольклористичних досліджень у міжвоєнній Галичині головню через брак коштів і фактичне припинення колишніх серійних профільних видань Етнографічної комісії НТШ «Етнографічного збірника» і «Матеріалів до української етнології». Кажу «якоюсь мірою», бо, на жаль, континуація української тематики в Етнологічному закладі була помітно регламентованою і позначеною тенденціями польської урядової політики щодо західноукраїнських земель і їхнього населення. З наростанням польонізаційної агресивності цієї політики увиразнюється і все більша заангажованість до неї тогочасної польської гуманітарної науки, в тому числі і Львівського Етнологічного закладу.

Простеження цього процесу — це знову ж таки окрема тема дослідницького дискурсу. Тут лише дуже побіжно зазначу головніші моменти.

Аж ніяк не випадковим було, зокрема те, що в більшості тогочасних народознавчих студій польських авторів над етнографічними групами українців Карпат останні якимось надто абстраговано, відособлено представлені стосовно інших частин й етнографічних груп українців та всього українського етнокультурного простору. Основна увага зверталася на регіональні, локальні особливості, архаїчні, реліктові елементи побуту, духовної і матеріальної традиційної культури і зазвичай залишалося непоміченим те головне, що єднало українських горян з усім українським народом, було, не зважаючи на чужинецькі окупаційні розмежування, прикметним і визначальним для їхньої органічної історичної приналежності до загальноукраїнської етнокультурної і національної спільноти.

Ігнорувалося те головне, на чому свого часу проникливо й дуже виразно наголошував Іван Франко: «Хоч і як неоднакова була доля поодиноких частин Русі-України, то все-таки заселяючий її народ і далі

проявляє дивну *етнографічну одноцільність*. Звичаї і вірування народні, казки і оповідання, пісні і обряди, одіж і помешкання, а врешті мова — *при всій різнобарвності в подробицях, при всьому багатстві місцевих відмін і варіантів*, — в основних обрисах такі однакові, що руснак з-над горішнього Сяну без труда порозуміється з українцем з-над Десни, Сули або й від Харкова, признає його звичаї, його спосіб життя і думання, його «поведінку» за свої, за рідні, хоча не скаже сього про свого близенького сусіда — ясельського або тарнівського «мазура» [9, с. 41].

Корінне населення Українських Карпат, яке від давен ідентифікує, самоусвідомлює себе як русини, а в новіший час — українці, іменується зазвичай етнографічними назвами гуцули, бойки, лемки, які це населення, особливо гуцули і бойки, сприймали здебільшого негативно, як такі, що недружелюбно їм нав'язані чужинцями. Особливо в 1930-х рр. абсолютизація цих етнографічних назв доходить до того, що ними настирливо замінюється етнічна, національна номінація українців Карпат. Гуцули, бойки, лемки часто фігурують навіть без офіційно вживаного в міжвоєнній Польщі означення їх як русинів.

І справа тут не в неточностях, методологічних хибностях. Було гірше — те, що наука підключалася до польонізаційної політики на «кресах» (себто на окраїнах), як офіційно стали називати окуповані міжвоєнною Польщею західноукраїнські і західнобілоруські землі. У даному разі йшлося про наполегливе відчуження від українського народу карпатських етнографічних груп. У Варшаві запрацювало під керівництвом високих чинів «Towarzystwo przyjacieli Nuculszczuzny» (Товариство друзів Гуцульщини), яке трактувало гуцулів як окремих народ, а їхню говірку як окрему мову. Так само окремими від українського народу і більш етнічно спорідненими з поляками вважали лемків.

Щодо бойків, то тут політичні маніпуляції були спрямовані головню на дрібну, так звану «загородову» чи «ходачкову» шляхту, яка здавна замешкувала компактними групами чи розсіяно карпатські і підгірські місцевості. Це здебільшого бідні, малоземельні селяни, які з соціального й етнокультурного погляду майже нічим не відрізнялися від інших місцевих українських селян, були колись православного, а згодом греко-католицького віросповідання, самоідентифікувалися в переважній більшості як русини (у новіший

час — українці). Але десь із середньовіччя вони донесли пам'ять свого шляхетського походження, яке в часи кріпацтва давало їм певні привілеї (не відробляли панщини, а платили чинш) і свідомість відмінності соціального статусу свого стану від інших українських селян — «хлопів»⁸.

Так ось на цьому шляхетському комплексі польської політики розгорнули масштабну акцію польонізації й окатоличення дрібної української прикарпатської шляхти. Справа ця представлялася як повернення в лоно польськості й католицької церкви начебто колишніх польських поселенців на цій землі.

Пам'ятаю з дитинства у 30-х рр., як у шляхетській частині («на шльихті») мого рідного села Корчина (тепер Сколівського р-ну Львівської обл.) гарячково будували за урядові кошти окрему польську школу, щоб туди перевести дітей «шляхтичів», відлучивши їх від нас — «хлопських» дітей, що до того навчалися спільно в сільській народній школі; як на противагу українським громадським просвітнім, економічним і юнацьким та дитячим товариством в т. зв. «рустикальній» частині села на шляхті організувалися польські «kółka» (кола), «strzelcy» (стрільці), «orleta» (орлята); як швидкими темпами споруджувався добротний цегляний костюл, щоб відокремити «шляхтичів» від схизматичької греко-католицької громади. Звели до крокв, але війни не дали добудувати, згодом цю споруду розібрали і матеріал використали для колгоспних потреб.

Отож, в угоду цим та іншим експансіоністським політичним акціям супроти українців підлаштовувалися і праці непоодиноких тогочасних польських науковців. Так, у названій праці Я. Фальковського «Етнографія горян середніх і східних польських Карпат», що була підсумком його досліджень етнографічних груп українців Карпат, ні словом не згадується, що ці групи належать до українського народу. Гуцулів, бойків, лемків автор послідовно називає етнічними групами «польських Карпат», трактує їх як різноетнічні спільноти, хоч і зазначає на основі матеріалів своїх польових досліджень, що запитувані ним горяни на предмет етнічної само-

⁸ Докладніше про історію й етнокультурну природу цього прошарку українських прикарпатських селян див. мою статтю: «Дрібна шляхта українського Прикарпаття» // Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької. — Львів: Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, 1998. — С. 106—118.

ідентифікації не хочуть давати іншої відповіді як лише те, «що є українцями» [14, с. 5, 9].

У руслі таких заполітизованих «народознавчих» конотацій з'явилося і трактування українських та білоруських поліщуків як «людей без батьківщини» (*ludzi bez ojczyzny*).

Прикро констатувати, що в цьому неблаговидному альянсі науки з українофобською політикою засвітилося й ім'я професора А. Фішера. Відомий поважний учений без належної аргументації стверджував давнє польське походження дрібної української шляхти в Галичині, яка, мовляв, зазнала тут, «рутенізації». Писав: «Не тільки на Поділлі збереглося багато цієї давньої шляхти, але також вздовж Підкарпаття від Сяноку аж поза Коломию живе шляхта, яка походить переважно з давньої польської військової колонізації цих місцевостей. Так заселялися повіти Турчанський, Лиський, Самбірський, Дрогобицький, Стрийський, Долинський, Надвірнянський, Жидачівський, Коломойський. На території південно-східної Польщі є кількасот шляхетських сіл, в яких живе біля 500000 польської шляхти» [28, с. 5]. А, отже, й офіційні польонізаційні акції щодо цієї людності він уважав справедливими.

Так само схвалював професор, уважав позитивним явищем масове захоплення польськими поселенцями — «осадниками» українських земель на Поділлі і Волині. Власне кажучи, зміст, ідейні концептуальні засади цитованої брошури, що була заявлена як нарис етнографії західноукраїнських земель, названих тут «Південно-східною Польщею», вже, починаючи від назви, були пройняті тенденцією утвердження польського права на ці землі. Негативне враження викликають реанімація переконливо спростованих історичною наукою концептів про давнє «лехітське» минуле цих земель, процес їх залюднення і культивування польським елементом, явні спекулятивні тлумачення ономастичних збіжностей, наприклад, назви «Ополе» в польській Сілезії і «Опілля» в Галичині — народної назви етнографічного ареалу між Підкарпаттям і Поділлям⁹ тощо.

⁹ Про відмінність генетичного, історико-географічного й етнографічного смислу цих омонімічних назв йдеться у моїй розвідці «Опілля як етнографічно-фольклорний регіон України» // Народознавчі зошити. — Львів, 2005. — Зош. 1—2. — С. 50—59.

Словом, у цьому етнографічному нарисі західноукраїнського краю виразно примітна істотна відмінність від згадуваної прикметної наукової об'єктивності автора в книжці «*Rusini*», його явне зміщення в бік позанаукової політичної кон'юнктури. Думаю, що ця злаякісна еволюція вченого відбулася і не без впливу його членства у заснованій в 1937 р. польській проурядовій націоналістичній організації «*Obóz zjednoczenia narodowego*» (OZN — Табір національної єдності)¹⁰.

Закінчуючи стислі зауваги про українську тему в дільності Етнологічного закладу і його керівника, не можу не зазначити, що трактування цієї теми в їхньому науковому доробку, особливо 1930-х рр., неоднозначне й істотно позначене політичною заданістю і тенденційністю. Професор А. Фішер, на жаль, не оминув долі тих багатьох учених його часу, які в силу різних умов і причин ставали підспівувачами й конотаторами несправедливих ідеологічних доктрин та дій політичних режимів, особливо стосовно українського народу.

* * *

Радянське «визволення» Західної України у вересні 1939 р. застало А. Фішера у Львові. Як видно зі збережених документів, він активно підключився до відновлення діяльності тепер уже українського радянського Львівського університету. Перший запис у трудовій книжці радянського зразка зафіксував, що 1 жовтня 1939 р. він був прийнятий на посаду професора філології Львівського університету і 11 січня 1940 р. затверджений на цій посаді¹¹.

З того часу походить і збережений у згадуваній особовій справі висновок за підписом проректора університету з наукової роботи відомого українського вченого, професора академіка АН УРСР Кирила Студинського (1868—1941), в якому підтверджу-

¹⁰ Своєю належністю до цієї організації А. Фішер задекларував у згадуваному радянському «Особовому листку по обліку кадрів», відповідаючи на один з її пунктів «Чи перебував у партіях (яких, де, з якого часу і по який час), назвав «Обуз з'єднання народowego» і дати: з вересня 1937 по 1 березня 1938 // Личное дело профессора Фишера Адама Альфредовича. — Арк. 1/зв.

¹¹ Трудова книжка Фішера Адама Роберта Альфредовича 1889 р. // Архів Львівського національного університету ім. Франка. — Ф. № Р—119. — Оп. 1. — Спр. № 380. — Арк. 1—2.

валися науковий доробок і досвід А. Фішера, вказувалося, що він заслуговує звання професора¹².

Те, що робив А. Фішер на філологічному факультеті Львівського університету від осені 1939 по червень 1941 р., привідкривають архівні відомості з того часу. Був членом Кафедри українського фольклору та етнографії, якою керував академік, професор Філарет Колесса (1871—1947), читав курси етнографії народів Європи і польського, французького та німецького фольклорів, причому останній — німецькою мовою. У звіті про наукову роботу в 1939—1940 рр. вказував підготовку дослідження «з заслуги Оскара Кольберга в ділянці етнографії», збирання матеріалів до праці «Рослини в народних віруваннях» і проведену наукову експедицію на Волинь у липні 1940 р.¹³

Німецька окупація внесла різкі зміни в життя А. Фішера. Професійний учений змушений був шукати заробітків і засобів для виживання з сім'єю. Катерина Матейко згадувала, що в той важкий для всіх у голодному Львові час колишні українські учні професора (Лідія Суха, Ольга Березовська, Степан Щурат, Роман Гарасимчук, Андрій Бодник та ін.) збирали для нього продукти і, як могли, допомагали йому.

Але і в цих надзвичайно скрутних умовах, як констатував на основі збережених рукописів і спогадів родини професора його учень, польський етнограф Юзеф Гаєк, А. Фішер намагався знайти час і можливості для улюблених наукових занять: упорядковував і доопрацьовував бібліографічні матеріали з етнології, трудився над написанням розвідок про низку польських етнографів різного часу, і особливо турбувався про збереження, врятування від пошкодження і знищення зразково укомплектованої ним фаховою літературою бібліотеки Towarzystwa Ludoznawczego [29, s. 7—8].

Життєві злигодні, матеріальні нестатки і моральні травми, а до того ще й простуда на складі

дерева, де працював бухгалтером, призвели до важкої недуги і, врешті, до передчасної смерті 22 грудня 1943 р.

Похорон, що відбувся 24 грудня, напередодні Різдва за латинським обрядом, зібрав, за словами Ю. Гаєка, «кількасот осіб польської і української національностей, що промовисто засвідчувало позицію Покійного в тому середовищі, в котрому він виріс, кінчав студії і працював» [29, s. 7]. Додати б до цих слів ще й те, що участь українців у похоронному обряді засвідчувала вдячну пам'ять і повагу за все це добре, науково об'єктивне, людяно справедливе і продуктивне, що зробив професор Адам Фішер для українського народознавства та підготовки його молодих трудівників.

І найголовніше, що слід наголосити у висновку: рецепція української теми, українських етнографічних і фольклорних елементів у широкому порівняльному і типологічному контексті народознавчих студій Адама Фішера містить багато оригінального, науково продуктивного і перспективного. А тому праці цього вченого не повинні залишатися поза увагою українського народознавства.

¹² Личное дело профессора Фишера Адама Альфредовича. — Арк. 4.

¹³ Подано ці відомості за поки що неопублікованою доповіддю доцента Львівського національного університету ім. Франка Руслана Марківа «Біла витоків української фольклористики у Львівському університеті», виголошеною на Міжнародній науковій конференції до 70-річчя Кафедри української фольклористики ім. академіка Філарета Колесси, що відбулася 15—17 жовтня 2009 р. у Львові.

1. Архів Львівського національного університету ім. Франка. — Ф. № Р. 119. — Оп. 1. — Спр. 194. — (Личное дело профессора Фишера Адама Альфредовича. Начатое 23 декабря 1939 г., окончено 10 февраля 1940 г.).
2. Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. — Ф. 34 (В. Гнатюк). — Спр. 579. — (Автограф на бланку «Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie» / переклад з польської Романа Кирчіва).
3. Волков Ф. Этнографические особенности украинского народа / Волков Ф. // Украинский народ в его прошлом и настоящем. — Петроград, 1916. — Т. II.
4. Гарасимчук Р. Народні танці українців Карпат. — Кн. 1. Гуцульські танці / Гарасимчук Р. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 2008. — 608 с.
5. Кирчів Р.Ф. До ювілею «Towarzystwa ludoznawczego» / Кирчів Р.Ф. // Народознавчі зошити. — 1995. — № 3.
6. Новий Час. — 1928. — Ч. 70. — 11.VI.
7. Пеленський Є.Ю. Нарис української етнографії / Пеленський Є.Ю. // Новий Час. — Львів, 1928. — Ч. 70. — 11.VI.
8. Пеленський Є.Ю. Західноукраїнська етнографія (1919—1929) / Пеленський Є.Ю. // Літературно-науковий вісник. — Львів, 1930. — Кн. 2 (лютий).
9. Франко І. Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар / Франко І. // Франко І. Збір. творів : у 50 т. — К., 1981. — Т. 29.

10. *Falkowski J.* Dziesięciolecie Zakładu Etnologicznego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie (1924—1934) / *Falkowski J.* — Lwów, 1934. — 12 s.
11. *Falkowski J.* Na pograniczu łemkowsko-bojkowskim. Zarys etnograficzny / *Falkowski J., Pasznyi B.* — Lwów, 1935. — 128 s.
12. *Falkowski J.* Zachodnie pogranicze Huculszczyzny: Dolinamy Prutu, Bystrzycy Naddworniańskiej, Bystrzycy Sołotwiańskiej i Łomnicy / *Falkowski J.* — Lwów, 1937. — 170 s.
13. *Falkowski J.* Północno-wschodnie pogranicze Huculszczyzny / *Falkowski J.* — Lwów, 1938. — 108 s.
14. *Falkowski J.* Etnografia górali środkowych i wschodnich Karpat polskich / *Falkowski J.* — Warszawa, 1938. — 13 s.
15. *Falkowski J.* Jeszcze o granicy łemkowsko-bojkowskiej / *Falkowski J.* // *Kurjer literacko-naukowy.* — 1936. — № 10.
16. *Fischer A.* Rusini. Zarys etnografii Rusi / *Fischer A.* — Lwów; Warszawa, 1928. — 192 s.
17. *Fischer A.* Wątek odkwitającej gałęzi / *Fischer A.* — Lwów, 1909.
18. *Fischer A.* Przemiany podania o Don Juanie w literaturze powszechnej / *Fischer A.* // *Dziennik Polski.* — Lwów, 1909.
19. *Fischer A.* Baśń o Krakusie / *Fischer A.* — Lwów, 1910.
20. *Fischer A.* Zwyczaje pogrzebowe ludu polskiego / *Fischer A.* — Lwów : Nakładem Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1921. — 439 s.
21. *Fischer A.* Kult Wetesa u Słowian / *Fischer A.* // *Sbornik prac venowanych prof. dr. Tillovi.* — Praha, 1927.
22. *Fischer A.* Rośliny w wierzeniach i zwyczajach ludu polskiego / *Fischer A.* — Lwów, 1929.
23. *Fischer A.* Klon i jawor w kulturze ludu polskiego / *Fischer A.* — Warszawa, 1932.
24. *Fischer A.* Drzewa w wierzeniach i obrzędach ludu polskiego / *Fischer A.* — Lwów, 1939.
25. *Fischer A.* Okruchy ludoznawcze. 1. Bajka o kozie obdarłej / *Fischer A.* — Lwów, 1911.
26. *Fischer A.* Włodzimierz Hnatiuk / *Fischer A.* // *Lud.* — Lwów, 1927. — Rocz. 26. — Ser. II. — T. 6.
27. *Fischer A.* Na granicy łemkowsko-bojkowskiej / *Fischer A.* // *Kurjer literacko-naukowy.* — № 4. Dodatek do № 27 Ilustrowanego Kurjera Codziennego. — Kraków, 1936.
28. *Fischer A.* Zarys etnografii Polski Południowo-Wschodniej / *Fischer A.* — Lwów, 1939.
29. *Gajek J. S. p.* Profesor Dr. Adam Fischer / *Gajek J. S. p.* // *Lud.* — 1946. — T. 36.
30. *Harasymczuk Roman Włodzimierz.* Tańce huculskie z 26 mapami, 64 rycinami, 8 tablicami i 267 melodiami tanecznymi / *Harasymczuk Roman Włodzimierz.* — Lwów : Wydawca Towarzystwa ludoznawczego zasiłku Głównego zarządu Towarzystwa przyjaciół Huculszczyzny, 1939. — 304 s. + melodie taneczne 1—56 s.
31. *Reinfuss R.* W sprawie granicy łemkowsko-bojkowskiej / *Reinfuss R.* // *Kurjer literacko-naukowy.* — 1936. — № 7.
32. *Reinfuss R.* Wschodnie granicy Łemkowszczyzny / *Reinfuss R.* // *Kurjer literacko-naukowy.* — 1936. — № 28.
33. *Reinfuss R.* Etnograficzne granicy Łemkowszczyzny / *Reinfuss R.* // *Ziemia.* — 1936. — № 10—11.

Roman Kyrchiv

ON UKRAINIAN THEME IN ADAM FISCHER'S ETHNOGRAPHIC PARADIGM

Known Polish ethnologist, professor Adam Fischer's connections with Ukrainian scholars have been studied on the ground of archival and other materials. In the article has been traced his research review on some problems of Ukrainian folklore and ethnography as well as quite complicated circumstances of his scientific career and life at Lviv during twenty interwar years and in early 1940s.

Keywords: ethnography, traditional culture, ethnology, folklore, ethno-cultural borderland.

Роман Кырчив

УКРАЇНСКАЯ ТЕМА В НАРОДОВЕДЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЕ АДАМА ФИШЕРА

На основе архивных и иных материалов исследуются связи известного польского народоведа, профессора Адама Фисшера с украинскими учеными. Прослеживаются его исследовательская рецензия по вопросам украинской фольклористики и этнографии, а также сложные перипетии его научной деятельности и жизни во Львове в период межвоенного двадцатилетия и начала 40-х гг. прошлого века.

Ключевые слова: народоведение, традиционная культура, этнология, фольклор, этнокультурное пограничье.